

MILITARNE CZYNNIKI POLITYKI GOSPODARCZEJ W NRF

Od szeregu lat do struktury gospodarki zachodnioniemieckiej wmontowane zostały elementy, których głównym celem jest zaspokajanie popytu militarnego. W ten sposób Niemiecka Republika Federalna, w której rola czynników militarnych w gospodarce była początkowo stosunkowo niewielka, posiada obecnie silne zaplecze produkcji zbrojeniowej, poważnych rozmiarów budżet zbrojeniowy, rozbudowane militarne ogniwa gospodarczej administracji oraz liczne powiązania ekonomiczne w dziedzinie produkcji zbrojeniowej z głównymi krajami NATO w Europie oraz USA. Problematyka militarna stała się w ten sposób istotnym ogniwem bieżącej oraz perspektywicznej polityki gospodarczej kolejnych gabinetów NRF. Równocześnie istnienie militarnych elementów w strukturze gospodarki powoduje, że elementy te — obok szeregu innych — oddziałują z określoną siłą i w określony sposób na przebieg koniunktury gospodarczej i procesy wzrostu gospodarczego w NRF.

Stwierdzając obiektywny fakt oddziaływania militarnych elementów w strukturze gospodarki NRF na procesy koniunkturalne i wzrost gospodarczy należy podkreślić, że nie względy koniunkturalne decydują w NRF o rozmiarach i tendencjach wzrostu (czy spadku) wydatków zbrojeniowych i angażowania aparatu wytwórczego dla celów zbrojeniowych. Głównym motywem jest tu realizowanie określonych założeń militarnych, wynikających z obowiązującej w NRF doktryny strategicznej i miejsca NRF w systemie NATO. W tych warunkach elementy militarne w strukturze gospodarki wykazywały — przynajmniej jak dotychczas — największą stabilność i niezależność od bieżących wahań koniunktury.

Syntetycznym wskaźnikiem, obrazującym rozmiary zaangażowania zasobów ekonomicznych kraju dla celów militarnych, są wydatki zbrojeniowe i ich udział w dochodzie narodowym. Wielkości te na poszczególnych etapach procesu remilitaryzacji NRF kształtowały się różnie. Intensywnie rosną (20 - 30% w skali rocznej) od połowy lat pięćdziesiątych w związku z tworzeniem *Bundeswehry*, który to proces — pod względem ilościowym — zakończony został na początku lat sześćdziesiątych. Osiągnięcie przez *Bundeswehrę* stanów przewidzianych dla okresu pokojowego powoduje zmniejszenie do kilku procent w skali rocznej tempa wzrostu wydatków zbrojeniowych.

Szybki wzrost wydatków zbrojeniowych w pierwszym okresie remilitaryzacji (1955 - 1963) powodował, że rosły one szybciej niż dochód narodowy. W tych warunkach wzrastało także obciążenie dochodu narodowego zbrojeniami. W analogicznym okresie tempo wzrostu wydatków zbrojenio-

wych innych, głównych państw NATO było mniejsze, a ich udział w dochodzie narodowym pozostawał na niezmiennym poziomie lub nieznacznie wzrastał. Tak np. w latach 1955 - 1963 udział wydatków zbrojeniowych w dochodzie narodowym NRF wzrósł z 4,5% do 6,8%; w tym samym okresie USA wydawały na cele zbrojeniowe 11 - 12% dochodu narodowego, Francja odpowiednio 6,6% - 6,2% a W. Brytania zmniejszyła obciążenie dochodu narodowego zbrojeniami z 10,2% do 8%. Zwolnienie tempa wzrostu wydatków zbrojeniowych w NRF od r. 1964 powodowało, że rosły one wolniej niż dochód narodowy, powodując zmniejszenie nacisku zbrojeń na gospodarkę. W końcu lat sześćdziesiątych i na początku siedemdziesiątych udział wydatków zbrojeniowych NRF w dochodzie narodowym w granicach 5 - 6% zbliża w tej dziedzinie Republikę Federalną do głównych europejskich krajów NATO. Jest to jednak obciążenie gospodarki zbrojeniami znacznie mniejsze niż w przypadku USA, które w dalszym ciągu wydają około 10% swego dochodu narodowego na cele zbrojeniowe.

Istotnym elementem analizy wydatków zbrojeniowych jest ukazanie ich struktury. Z tego punktu widzenia odnotować należy zjawisko zmniejszania się od połowy lat sześćdziesiątych udziału w ogólnej kwocie wydatków zbrojeniowych NRF sum przeznaczonych na zakupy uzbrojenia i sprzętu. Pozycja ta, która w r. 1962 stanowiła 52% wydatków zbrojeniowych, zmniejszyła się w r. 1964 do 48,3% a w r. 1966 do 36,1%. W końcu lat sześćdziesiątych zakupy uzbrojenia i sprzętu stanowiły 20 - 25% całości budżetu ministerstwa obrony NRF. Strukturę wydatków zbrojeniowych Republiki Federalnej w tym okresie przedstawia tabela 1¹.

Spadek udziału wydatków na zbrojenia i sprzęt związany był z zakończeniem fazy ilościowego rozwoju *Bundeswehry*. Obecnie oczekiwać należy zmiany tej tendencji i przejścia do nowej fali zakupów, związanej z procesami modernizacji uzbrojenia. Sygnalizowało to jeszcze poprzednie, chadeckie kierownictwo armii zachodnioniemieckiej.

Przesuwanie się punktu ciężkości w systemie uzbrojenia *Bundeswehry* z zakupów zagranicznych na produkcję własną spowodowało równocześnie wzrost udziału w budżecie wojskowym NRF wydatków na prace naukowo-badawcze. Wydatki tej grupy, które na początku lat 60-tych stanowiły około 3% wydatków zbrojeniowych - wzrosły w końcu tego okresu do ponad 5% budżetu. Jest to mniej niż w USA, W. Brytanii i Francji, pamiętać jednak należy o nieporównywalności tej grupy wydatków NRF i wymienionych krajów NATO z uwagi na odmienną strukturę badań (w strukturze naukowo-badawczych wydatków wojskowych USA, Francji i W. Brytanii istotną rolę spełniają dotacje na badania nad bronią atomową). Nie stanowiąc istotnej pozycji budżetu wojskowego -

¹ Weissbuch 1969 zur Verteidigungspolitik der Bundesregierung. Bonn 1969, s. 70.

sumy asygnowane na prace naukowo-badawcze dla celów zbrojeniowych są poważną częścią państwowych wydatków na badania. Tak np. w 1969 r. 26,2% całkowitych nakładów rządu federalnego na prace naukowo-ba-

TABELA I

*Struktura wydatków zbrojeniowych NRF w latach
1968 i 1969*

Grupa wydatków	1968		1969	
	mln DM	%	mln DM	%
Wydatki osobowe	6 107,0	33,9	6 329,3	33,7
Rzeczowe wydatki zarządzania	2 009,5	11,1	2 074,9	11,0
Badania, prace rozwojowe, do- świadczenia	914,9	5,1	977,7	5,2
Utrzymanie sprzętu wraz z koszta- mi eksploatacji	1 919,5	10,6	1 993,3	10,6
Zakupy wojskowe	3 752,0	20,8	4 134,4	22,0
Urządzenia wojskowe	1 217,4	6,7	1 107,0	5,9
Dopłaty i dotacje na cele bieżące	871,8	4,8	893,6	4,7
Wydatki na inwestycje (infrastruk- tura)	868,6	4,8	838,9	4,5
Specjalne wydatki finansowe	393,9	2,2	450,9	2,4
Razem	18 054,6	100,0	18 800,0	100,0

dawcze stanowiły właśnie dotacje na badania o charakterze militarnym².

Odnotować należy również zjawisko koncentracji wojskowych wydatków naukowo-badawczych w tych dziedzinach zbrojeń, które posiadają szczególne znaczenie we współczesnych działaniach wojennych, a które uzyskują także priorytet w rozwoju bazy produkcyjnej w NRF. Dziedziną taką są wojskowe badania rakietowe i lotnicze. Tak np. z ogólnej sumy wydatków na wojskowe prace badawcze i rozwojowe w latach 1962 - 1969 (5,87 mld DM) 47,9% wydatkowano właśnie na badania tego rodzaju³. Finansowanie przez rząd podstawowej części badań w dziedzinie produkcji lotniczej było też w NRF istotnym czynnikiem przyspieszającym procesy koncentracji kapitału w tej gałęzi przemysłu zbrojeniowego.

* *
*

Zaangażowanie gospodarki narodowej NRF do celów militarnych wyrażało się nie tylko w postaci umieszczania w budżetach państwowych wydatków, przeznaczonych na finansowanie powstania i rozbudowy ar-

² R. Rilling, *Kriegsforschung und Vernichtungswissenschaft in der BRD*. Kolonia 1970, s. 241.

³ Tamże, s. 119.

mii. Wydatki te były i pozostają instrumentem uruchamiania do zadań militarnych określonych mocy wytwórczych w poszczególnych gałęziach gospodarki narodowej, a przede wszystkim w przemyśle.

Odpowiednio do podstawowych założeń zachodnioniemieckiej doktryny ekonomiczno-wojennej, będącej jednym z elementów doktryny strategicznej, w pierwszej fazie rozbudowy *Bundeswehry* podstawową rolę w systemie jej materiałowo-technicznego zaopatrzenia spełniał import sprzętu i uzbrojenia z krajów sojusznicych, a przede wszystkim z USA. A oto niektóre wskaźniki ilustrujące tę tendencję. W okresie 1 października 1955 — 31 grudnia 1960 r. importowano do NRF sprzętu i uzbrojenia na sumę ponad 5,6 mld DM⁴. Od r. 1955 do końca 1964 r. łączna suma zakupów sprzętu i uzbrojenia za granicą osiągnęła wysokość 29,4 mld DM⁵. Szacuje się przy tym, że od 1961 r. tylko około 55% zamówień zbrojeniowych NRF kierowano na rynek wewnętrzny, lokując pozostałą część za granicą. Import dotyczył wyposażenia o podstawowym znaczeniu dla siły uderzeniowej armii zachodnioniemieckiej, a więc lotnictwa, broni pancernej, nowoczesnego sprzętu artyleryjskiego itp. Ten kompleks wyposażenia określany był w terminologii wojskowo-ekonomicznej *Bundeswehry* jako „twardy” sprzęt. Pozostałe elementy uzbrojenia i wyposażenia produkowano w kraju.

Takie rozwiązanie problemu zaopatrzenia materiałowo-technicznego odpowiadało nie tylko oficjalnej, obowiązującej w NRF doktrynie strategicznej i koncepcji wojenno-ekonomicznej. Zainteresowane były w nim również czołowe monopole zachodnioniemieckie, pochłonięte zdobywaniem utraconych w rezultacie II wojny światowej rynków zagranicznych wypieraniem z nich swych konkurentów oraz w związku z tym, rozbudową swych mocy wytwórczych. Na tym etapie zachodnioniemiecki przemysł nie był jeszcze pod względem opanowania nowoczesnej myśli techniczno-wojskowej w pełni przygotowany do podjęcia masowej produkcji uzbrojenia i sprzętu. Bardziej opłacało się więc importować podstawowe elementy uzbrojenia, rozwijać badania i kształcić kadry, by przygotować w ten sposób lepsze warunki przejścia do drugiego etapu, a więc do bardziej intensywnego rozwoju własnej produkcji zbrojeniowej i odpowiednich gałęzi przemysłu. Przejście takie nastąpiło w NRF na początku lat sześćdziesiątych.

Czołową rolę w zachodnioniemieckim przemyśle zbrojeniowym spełnia przemysł lotniczy. Udział zamówień ministerstwa obrony jest też w tej gałęzi przemysłu największy. Według danych przytaczanych przez ministra gospodarki NRF Schillera, około 80% mocy wytwórczych i potencjału badawczego przemysłu lotniczego i kosmicznego wykorzy-

⁴ *Rüstungswirtschaft in Westdeutschland*. Berlin 1963, s. 181.

⁵ „Die Zeit” z 21 VIII 1964.

stywano w końcu lat 60-tych dla celów militarnych⁶. Tak duży udział zamówień państwowych o charakterze militarnym w tej gałęzi produkcji pozwala sformułować tezę, że przemysł lotniczy NRF funkcjonuje głównie dzięki państwu. Rola państwa w jego utrzymaniu będzie jeszcze wyraźniejsza jeśli zważymy, że także produkcja cywilna przemysłu lotniczego NRF prowadzona jest przede wszystkim na zamówienia państwowe. Łącznie państwo jest w tej sytuacji odbiorcą 90% produkcji przemysłu lotniczego i kosmicznego NRF. „Ta sytuacja — stwierdził Schiller — daje państwu stanowisko 'quasi monopolisty' w dziedzinie popytu. Stanowisko to stawia przed państwem szczególną odpowiedzialność za gospodarczy rozwój tego przemysłu”⁷.

Zainteresowanie i pomoc państwa dla przemysłu lotniczego, który jest w NRF domeną działalności kapitału prywatnego, przejawia się w licznych formach. Przede wszystkim są to znaczne środki finansowe, przekazywane przez rząd na dofinansowanie odpowiednich badań naukowo-technicznych, uruchamianie produkcji prototypów itp. dostarczane są one w postaci bezprocentowych pożyczek, osiągając nawet wysokość 60% kosztów badań i prac rozwojowych⁸.

W krajach Europy zachodniej dokonuje się obecnie dość szybko proces koncentracji kapitałów w wielu podstawowych gałęziach przemysłu. Jest to normalne zjawisko w gospodarce kapitalistycznej i wynika z obiektywnych, właściwych kapitalizmowi praw ekonomicznych. Jego przyspieszenie w obecnym okresie jest rezultatem pewnych szczególnych warunków, jakie kształtują się aktualnie w krajach zachodnioeuropejskich. Warunki te określone są przede wszystkim przez szybko postępującą integrację krajów EWG, która stwarza znacznie większe niż w tradycyjnym modelu między państwowych stosunków gospodarczych pole do działania konkurencji i wypierania słabszych partnerów. Procesy koncentracji są także formą obrony firm i monopolii zachodnioeuropejskich przed silniejszym konkurentem zza oceanu, penetrującym rynki krajów Europy zachodniej z coraz większą natarczywością.

Proces przyspieszonej koncentracji produkcji i kapitałów odbywa się także w zachodnioniemieckim przemyśle lotniczym. Jego charakterystyczną cechą jest aktywny udział państwa w stymulowaniu tego procesu zainteresowanego ze względów polityczno-militarnych wzmocnieniem w łonie państw NATO oraz na rynku europejskim i światowym pozycji zachodnioniemieckiego przemysłu lotniczego. Zdaniem kierowniczych czynników politycznych i wojskowych NRF, także realizacja zadań wojskowo-ekonomicznych, a więc rozwój tak ważnego ogniw zachodnioniemiec-

⁶ *Internationaler Charakter gefestigt — Wunsch nach weiterer Kooperation*. „Wehr und Wirtschaft” nr 6/1968, s. 284.

⁷ Tamże, s. 285.

⁸ Por. „Wehr und Wirtschaft” nr 1/1967, s. 28.

kiej gospodarki zbrojeniowej, jakim jest przemysł lotniczy, wymaga większego stopnia koncentracji w tym przemyśle.

Naciski rządu w tym kierunku wystąpiły już na początku lat 60-tych, po zakończeniu odbudowy zachodnioniemieckiego przemysłu lotniczego⁹. Mimo postępów w tej dziedzinie uznano proces koncentracji za niewystarczający. Żądanie jego nasilenia pojawiło się ponownie w połowie lat 60-tych. Nie ograniczono się jednak do apeli kierowanych do właścicieli i spółek lotniczych NRF, a wywierano określoną presję ekonomiczną. Rząd NRF uznał mianowicie, że warunkiem zwiększania dla poszczególnych przedsiębiorstw zamówień państwowych jest łączenie się mniejszych przedsiębiorstw.

Typowym przykładem procesów koncentracji w zachodnioniemieckim przemyśle lotniczym jest powstanie największego w NRF koncernu lotniczego — *Messerschmitt-Bölkow-Blohm*. W końcu 1968 r. doszło mianowicie — po trzech latach rozmów i pertraktacji — do fuzji dwóch największych południowych firm lotniczych, *Messerschmitt* i *Bölkow*, do których przyłączyły się następnie zakłady *Blohm*. Koncern posiada także powiązania kapitałowe z amerykańskim *Boenigiem* i francuskimi zakładami lotniczymi *Nord Aviation*. Obroty koncernu wyniosły w 1969 r. 860 mln DM, a liczba zatrudnionych 20 500 osób.

Przemysł lotniczy NRF produkuje głównie na rynek wewnętrzny. Udział produkcji eksportowej jest — według szacunków Prokscha, wiceprezesa Federalnego Związku Przemysłu Lotniczego i Kosmicznego — w porównaniu z innymi krajami, znacznie mniejszy. Ocenia się np., że jedynie 8,2% obrotów tego przemysłu w r. 1969 przypadają na rynki zagraniczne, gdy tymczasem we Francji wskaźnik ten wynosił 34,8%, a w W. Brytanii 43,5%¹⁰. Przyczyna tkwi — zdaniem Prokscha — w nieefektywnym systemie popierania eksportu lotniczego przez państwo. Formuluje się zarazem szereg postulatów, których realizacja miałaby wzmocnić pozycję zachodnioniemieckich producentów lotniczych na rynkach światowych.

Przemysł lotniczy jest — jak wspomniano — najbardziej rozwiniętą gałęzią przemysłu zbrojeniowego NRF. Drugą co do znaczenia, odgrywającą istotną rolę w zachodnioeuropejskim przemyśle zbrojeniowym — jest przemysł czołgowo-samochodowy. Podstawowym przedmiotem produkcji i prac badawczo-rozwojowych jest tu produkcja czołgów. Wiodącą rolę spełnia w tej dziedzinie firma *Krauss-Maffei* kooperująca z setkami zakładów-poddostawców w całej NRF, dostarczająca także czołgi dla innych europejskich krajów NATO. Dla wykonywania zamówień wojsko-

⁹ Por. w tej sprawie: J. Broschwitz, *Möglichkeiten und Grenzen der Rationalisierung durch Konzentration in der Luft- und Raumfahrtindustrie*. „Wehr und Wirtschaft” nr 3/1967.

¹⁰ Por. „Wehr und Wirtschaft” nr 3/1971, s. 107.

wych włączone są także liczne przedsiębiorstwa przemysłu samochodowego NRF.

Coraz większą rolę w systemie zaopatrzenia sił zbrojnych NRF spełnia przemysł stoczniowy. W dziedzinie jednostek o mniejszym tonażu Niemcy zachodnie są tu całkowicie samowystarczalne. Klientami zachodnioniemieckich stocznii są także inne kraje NATO (Norwegia, Grecja, Dania, Turcja).

Przemysł zachodnioniemiecki zaspokaja również podstawowe potrzeby *Bundeswehry* na klasyczny sprzęt artyleryjski. Wiodącą rolę spełniają w tej dziedzinie zakłady *Rheinmetall*, współpracujące z szeregiem innych firm przemysłu metalowoprzetwórczego. Liczne zamówienia dla *Bundeswehry* realizuje także przemysł elektroniczny NRF, a w nim także koncerny jak *Telefunken* i *Siemens*.

Charakterystyczną cechą rozwijania przez przemysł zachodnioniemiecki produkcji zbrojeniowej jest ścisła współpraca i kooperacja monopoli NRF z odpowiednimi monopolami i przedsiębiorstwami zbrojeniowymi innych państw NATO. Jest to zresztą zjawisko, które w gospodarce tych państw nosi znacznie szerszy charakter, przyjmując postać dokonujących się w wielu płaszczyznach procesów integracyjnych. W fakcie współpracy i kooperacji, jak również w utrzymywaniu znacznego wciąż importu zbrojeniowego, przejawia się odrzucenie przez zachodnioniemiecką doktrynę ekonomiczno-wojenną idei autarkii zbrojeniowej i dążenie do rozwiązywania zasadniczych problemów wojenno-ekonomicznych w ramach całej koalicji polityczno-militarnej.

* * *

Zmiany wewnętrznego układu sił politycznych w NRF, które wyraziły się utworzeniem w r. 1969 koalicyjnego rządu socjaldemokracji i wolnych demokratów oraz związane z tym pewne nowe tendencje w polityce wschodniej, (zawarcie układu moskiewskiego oraz układu o podstawach normalizacji stosunków z Polską) wzmagają zainteresowanie polityką militarną SPD-FDP. Powstaje na tym tle pytanie — czy nowym elementom w polityce zagranicznej NRF nie towarzyszą jakiegoś istotne zmiany w szeroko rozumianej polityce militarnej, a więc w koncepcji strategicznej, powiązaniach z NATO, a zwłaszcza — co jest w tym miejscu szczególnie interesujące — w koncepcjach i praktyce militarno-ekonomicznej?

Analiza programowych wystąpień czołowych przywódców nowego rządu NRF, a zwłaszcza kandydata na ministra obrony, szereg decyzji i posunięć w sferze polityki militarnej, a szczególnie militarno-ekonomicznej, każe odpowiedzieć na postawione pytania w sposób zdecydowanie negatywny. Nowa ekipa rządząca w NRF realizuje we wszystkich tych dziedzinach starą linię chadecji, a co istotne — czyni to lepiej, z nastawieniem na większą efektywność oraz bardziej długofalowe działanie.

Kardynalną zasadą polityki militarnej poprzednich gabinetów bońskich, był ścisły związek z NATO oraz akcentowanie roli tego ugrupowania i głównej jego siły — USA — jako gwaranta interesów zachodnioniemieckich. Ten nurt rozumowania obowiązuje w NRF w dalszym ciągu. W interpretacji Helmuta Schmidta utrzymanie pokoju w Europie możliwe było tylko dzięki utworzeniu NATO:

„Wiemy, że sojuszowi atlantyckiemu zawdzięczać należy dwadzieścia jeden lat pokoju w Europie, że sojusz poprzez swe istnienie zmniejszył zagrożenie i że dziś i jutro musi być rękojmią naszego bezpieczeństwa i równocześnie fundamentem naszej polityki odprężenia”¹¹.

W oficjalnych enuncjacjach przywódców NRF dość często pojawia się teza o roli NATO oraz sił zbrojnych NRF jako czynników polityki „odstraszenia”. Równocześnie jednak wskazuje się, że własne siły militarne są tu niewystarczające i wymagają powiązań militarnych, a w szczególności militarnej obecności USA na obszarze NRF.

„*Bundeswehra* — stwierdza Brandt w przemówieniu w *Bundestagu* w czasie debaty nad *Białą księgą polityki obronnej* — sama byłaby niewystarczająca zarówno jako instrument odstraszenia, jak i jako instrument obrony (...) Jest ona zależna od sił i środków pomocy sojuszu i może swe zadania wypełniać tylko w powiązaniu i wspólnie z innymi, stacjonującymi na niemieckiej ziemi sojuszniczymi siłami zbrojnymi. Dla bezpieczeństwa Europy i Niemieckiej Republiki Federalnej pozostaje niezbędne polityczne zaangażowanie i odpowiednia militarna obecność Stanów Zjednoczonych na nie dającą się przewidzieć przyszłość”¹².

A oto inne, istotne ogniwa aktualnej koncepcji politycznomilitarnej NRF:

— utrzymywanie militarnej „równowagi” wobec krajów socjalistycznych, przy podkreślaniu głównej roli NATO w tej dziedzinie. „Zasada równowagi byłaby bez istnienia organizacji paktu północnoatlantyckiego czysto teoretycznym żądaniem”¹³;

— NATO jako zabezpieczenie przed rzekomym zagrożeniem ze strony krajów socjalistycznych. „NATO pozostanie niezbędne także w latach 70-tych jako zabezpieczenie przeciw możliwemu odrodzeniu się komunistycznej agresywności. Przyczyny, które powodowały napięcia między Wschodem i Zachodem, nie zostały w żadnym wypadku usunięte”¹⁴;

— uznanie za w pełni aktualną i godną poparcia strategię „elastycz-

¹¹ *Für eine abwägende und realistische Sicherheitspolitik* (Przemówienie w *Bundestagu* 2 VI 1970) „Bulletin des Press-und Informationsamtes der Bundesregierung” z 4 VI 1970.

¹² Tamże.

¹³ *Von der Ära der Konfrontation zur Ära der Verhandlungen* (Przemówienie Helmuta Schmidta na zgromadzeniu NATO w Hadze 9 XI 1970). „Bulletin” ... z 11 I 1970.

¹⁴ Tamże.

nego reagowania", wysuniętą przed kilku laty w miejsce strategii „zmasowanego odwetu”. „Uznajemy tę strategię za przemyślaną i nie widzimy w stosunku do niej żadnej alternatywy”¹⁵.

Do tego mogliśmy ograniczyć charakterystykę zewnętrznych aspektów aktualnej polityki militarnej NRF. Jest ona jak najściślej związana z polityką wewnętrzną. W tej dziedzinie obserwujemy dalsze umacnianie powiązań między siłami zbrojnymi, przede wszystkim naczelnymi ich organami, a kapitałem monopolistycznym. Zewnętrznym wyrazem tego procesu było powołanie na nowo utworzone stanowisko sekretarza stanu do spraw techniki i zakupów w Ministerstwie Obrony Ernsta Wolfa Mommsena, dotychczasowego przewodniczącego zarządu jednego z przedsiębiorstw koncernu stalowego Thyssena. W ten sposób ogniwo państwowe odpowiedzialne bezpośrednio za politykę w dziedzinie rozwoju uzbrojenia, jego produkcję i zakupy dla *Bundeswehry* obsadzone zostało przez przedstawiciela przemysłu zbrojeniowego.

Ta linia działania kontynuowana jest na wielu innych odcinkach. Wychodzi się z założenia, że droga do usprawnienia gospodarki wewnętrznej w *Bundeswehrze*, bardziej efektywne wykorzystanie środków materialnych prowadzić winno właśnie poprzez większe niż dotychczas przyciągnięcie do sił zbrojnych specjalistów, znających dobrze problematykę ekonomiki przemysłu. W tym celu Mommsen rozwijał przed zgromadzeniem obronnym SPD myśl zorganizowania w *Bundeswehrze* 4-6 letnich stażów wojskowych dla przedstawicieli przemysłu, wskazując jednocześnie na szereg korzyści z tego rodzaju praktyk, które, jego zdaniem, odniósłby także przemysł zbrojeniowy NRF¹⁶.

Zacieśnienie powiązań między armią a monopolami zbrojeniowymi znalazło wyraz w składzie utworzonego przez Helmuta Schmidta Zespołu Roboczego do Spraw Gospodarki Zbrojeniowej (*Arbeitskreis für Rüstungswirtschaft*). Na jego czele stanął osobisty przyjaciel Helmuta Schmidta, dr Wolfgang Pohle (deputowany CSU oraz udziałowiec koncernu Flicka), a w skład tego gremium wchodziły czołowe postaci ze wszystkich prawie głównych koncernów i przedsiębiorstw zbrojeniowych NRF¹⁷. Ścisła więź

¹⁵ Tamże.

¹⁶ Por. P. C. Müller, *Die Rüstung rationalisieren*. „Handelsblatt” z 23 VI 1970.

¹⁷ W skład zespołu roboczego weszli: C. Dornier — przewodniczący zarządu spółki *Dornier* i przewodniczący Federalnego Związku Przemysłu Lotniczego i Kosmicznego; K. Diehl — przewodniczący zarządu norymberskiej fabryki wyrobów metalowych i precyzyjnych; L. Bölkow — szef koncernu *Messerschmitt-Bölkow-Blohm*; W. Knieper — prezes Zjednoczonych Zakładów Lotniczych (*Vereinigte Flugtechnische Werke*); K. H. Sonne — przewodniczący zarządu firmy *Klöckner-Humboldt-Deutz*; O. P. Caesar — przewodniczący zarządu firmy *Rheinmetall, Berlin AG*; D. Spethmann — członek zarządu koncernu *August Thyssen-Hütte AG*; desygnowany następcą Thyssena — Hans Günther Sohl (por. F. Baukloh, *Der militärisch — industrielle Komplex in der BRD und der Moskauer Vertrag*. „Dokumentation der Zeit” nr 1/1971, s. 8).

kół wojskowych z przedstawicielami wielkiego kapitału zbrojeniowego widoczna jest także w składzie komisji wojskowej *Bundestagu*. Kapitał zbrojeniowy reprezentowany jest w niej przez wymienionego wyżej dra Pohle oraz Herberta Scheidera (CDU) z Federalnego Związku Przemysłu Lotniczego i Kosmicznego¹⁸.

Czołową organizacją branżową zachodnioniemieckiego przemysłu posiadającą w swej strukturze liczne ogniwa, reprezentujące zbrojeniowe gałęzie tego przemysłu jest Federalny Związek Przemysłu Niemieckiego (*Bundesverband der Deutschen Industrie*) – BDI. Organizacja ta posiada w Niemczech tradycję, sięgającą okresu międzywojennego. Była ona zawsze wobec kół rządowych reprezentantem interesów wielkiej finansjery, a jednocześnie wykorzystywana przez koła militarystyczne do przeprowadzania zamierzonej linii postępowania na obszarze wielkiego kapitału. Ścisła współpraca pomiędzy Federalnym Związkiem Przemysłu Niemieckiego a kołami wojskowymi NRF (kontynuowana jest także obecnie. Odnotować należy przede wszystkim pozytywną ocenę przez kierownictwo BDI faktu tej współpracy. W raporcie Federalnego Związku Przemysłu Niemieckiego za rok 1969–1970 czytamy, że po przejęciu kierownictwa resortu wojskowego przez przedstawiciela socjaldemokracji „wymiana myśli przede wszystkim z kierownictwem ministerstwa została rozszerzona”¹⁹. Nastąpiło dalsze zacieśnienie współpracy między zbrojeniowymi ogniwami BDI, a odpowiednimi władzami i przedstawicielami *Bundeswehry*, w szczególności z placówkami zakupu i urzędami zaopatrzenia materiałowo-technicznego oraz szkołą logistyczną *Bundeswehry*. Federalny Związek Przemysłu Niemieckiego spełnia też aktywną rolę w urzeczywistnieniu sformułowanej przez Mommsena idei wzajemnej wymiany kadr specjalistów między przemysłem zbrojeniowym a *Bundeswehrą*. Nową formą więzi kół przemysłowych z armią są kursy dla kierowniczych osobistości związanych z przemysłem organizowane z inicjatywy BDI w szkole logistyki *Bundeswehry*.

Jak wskazywaliśmy wyżej – w drugiej połowie lat 60-tych dokonał się w NRF dość intensywny proces koncentracji produkcji i kapitałów w przemyśle zbrojeniowym. Był on stymulowany przez koła wojskowe i stanowił istotny etap na drodze ukształtowania się w NRF kompleksu wojskowo-przemysłowego. U progu lat 70-tych obserwujemy dalszy rozwój tego procesu. Nowym momentem w jego przebiegu jest zarysowująca się fuzja w zakresie bankowości, związanej z przemysłem zbrojeniowym i obsługującej ten przemysł.

Charakterystyczne, że proces koncentracji objął przede wszystkim banki, związane z przemysłem lotniczym, a konkretnie – z południową grupą tego przemysłu. Do usług koncernu raketowego i lotniczego *Messer-*

¹⁸ F. Wegener. *Weissbuch 1970 zur Lage der Bundeswehr*. „Dokumentation der Zeit” nr 20/1970.

¹⁹ Cyt. według F. Wegenera, *op. cit.*

schmitt-Bölkow-Blohm stanął mianowicie nowy bank — *Bayerbank*, powstały z połączenia kilku banków bawarskich, a mianowicie: *Bayerische Staatsbank*, *Bayerische Vereinsbank* oraz *Bayerische Hypotheken-und Wechselbank* ²⁰.

Jak stwierdza cytowana „Unsere Zeit” — żądanie fuzji banków bawarskich, obsługujących przemysł lotniczy na obszarze Bawarii, wysuwane było równoległe z procesem koncentracji przedsiębiorstw produkcyjnych i tworzeniem koncernu *Messerschmitt-Bölkow-Blohm*. Domagał się tego przede wszystkim szef nowo tworzonego koncernu — Ludwig Bölkow, a także Heinz Goeschel — członek zarządu koncernu *Siemens*, który jest udziałowcem zakładów *Bölkow* (posiada 25% akcji). Aktywną rolę spełniał także prezes Bawarskiego Banku Państwowego (*Bayerische Staatsbank*) Rudolf Eberhard. Należy tu wskazać na dwa główne efekty dokonanej fuzji: wzmocni ona w zachodnioniemieckim przemyśle lotniczym pozycję — i tak już silną — bawarskiego ośrodka tego przemysłu oraz ułatwi finansowanie programu zbrojeniowego lat siedemdziesiątych, którego głównym ogniwem będzie rozwijanie produkcji rodziny samolotów *MRCA*, mających zastąpić w drugiej połowie dekady znaczną część będącego na uzbrojeniu lotnictwa NRF sprzętu.

Jednym z elementów przygotowań gospodarki narodowej NRF do funkcjonowania w warunkach wojennych było przyjęcie w latach 60-tych serii ustaw o stanie wyjątkowym tzw. *Notstandsgesetze*, dających państwu poważne pełnomocnictwa ingerencji w poszczególne sfery życia gospodarczego w warunkach zagrożenia lub wojny. W dziedzinie przygotowań gospodarki NRF do wypełniania jej zadań w sytuacjach krytycznych uczyniono obecnie dalszy, istotny krok naprzód. Rozpoczęto mianowicie realizację specjalnego programu surowcowego.

Program ten sprowadza się do podjęcia szeregu przedsięwzięć mających w efekcie w sytuacjach krytycznych osłabić zależność gospodarki NRF od wielu surowców pochodzenia zagranicznego. Zmierza on przede wszystkim do popierania wysiłków przedsiębiorstw rozwijających poszukiwania i wydobywanie krajowych złóż mineralnych. Przedsiębiorstwa prywatne mogą otrzymywać w tym celu środki z budżetu federalnego, sięgające 50% kosztów odpowiednich przedsięwzięć ²¹. Jak stwierdza dokument urzędowy „dotyczy to w szczególności surowców, które (...) posiadają dla gospodarki niemieckiej szczególne znaczenie i co do których liczyć się należy w średnich i długich okresach z przejściowymi trudnościami zaopatrzeniowymi” ²².

²⁰ *Grossere Hausbank für den Rüstungskonzern Bölkow*. „Unsere Zeit” z 15 1 1970.

²¹ *Richtlinien über die Gewährung von Zuschüssen zur Verbesserung der Versorgung der Bundesrepublik Deutschland mit mineralischen Rohstoffen*. „Bundes-Anzeiger” z 10 XI 1970.

²² Tamże.

Drugi element programu to popieranie surowcowej ekspansji kapitału zachodnioniemieckiego za granicą²³. Przewiduje się w tej dziedzinie takie m. in. przedsięwzięcia, jak stała obserwacja międzynarodowych rynków surowcowych i wypracowywanie prognoz popytu i podaży na najważniejsze surowce o znaczeniu strategicznym; współdziałanie z przedsiębiorstwami prywatnymi państwowej placówki poszukiwań geologicznych (*Bundesanstalt für Bodenforschung*) w zakresie programowania zagranicznych rejonów składowania surowców; specjalne dotacje dla prowadzenia prac projektowych i badawczych w dziedzinie zagranicznych przedsięwzięć surowcowych oraz inne działania popierające inwestycje surowcowe za granicą, a w szczególności udział rządu dochodzący do 35% kosztów prac projektowanych i badawczych.

Trzeci wreszcie zespół przedsięwzięć surowcowych to tworzenie krajowych zapasów surowcowych²⁴. W tej dziedzinie przedsiębiorstwa w NRF posiadają już ustawowy obowiązek utrzymywania pewnego stałego poziomu zapasów olejów mineralnych. Ten kierunek działania został jednak rozszerzony na szereg innych surowców, których lista obejmuje obecnie około 20 pozycji towarowych, wybranych według różnych kryteriów, a w szczególności według stopnia zależności zaopatrzenia w dany surowiec od dostaw zagranicznych. Należą tu takie surowce, jak rudy metali pochodzenia zagranicznego, metale nieżelazne takie jak miedź, magnezjum, cyna, boksyty, kauczuk naturalny, piryty, siarka, fosfor, wełna, magnezyt i inne. Planuje się osiągnięcie poziomu zapasów w wysokości trzymiesięcznego zużycia. Szacuje się, że wartość tego rodzaju zapasów wyniesie około 1 mld DM. Działalność państwa polega w omawianej dziedzinie na zawieraniu umów z przedsiębiorstwami prywatnymi, uczestnictwie w pokrywaniu całkowitej lub znacznej części kosztów tworzenia zapasów przy jednoczesnym zachowaniu prawa decydowania o ich wykorzystaniu.

Jakkolwiek oficjalne enuncjacje zachodnioniemieckie podkreślają pokojowy charakter programu surowcowego, nie ulega wątpliwości, że chodzi tu o zespół przedsięwzięć o podstawowym znaczeniu dla funkcjonowania gospodarki w warunkach ewentualnej wojny. Ten kierunek działania postulowany jest zresztą w licznych analizach i rozważaniach zachodnioniemieckich dotyczących zabezpieczenia żywotności gospodarki podczas współczesnej wojny.

Zasygnalizowane wyżej zjawiska i procesy w gospodarce zachodnioniemieckiej znajdują się jedynie pod pośrednim wpływem czynników wojсковych. Natomiast w bezpośredniej gestii kierownictwa wojskowego

²³ *Bonn will Rohstoffversorgung sichern.* „Frankfurter Allgemeine Zeitung” z 29 VI 1970.

²⁴ *Por. Bonn will Rohstoffvorräte anlegen.* „Frankfurter Allgemeine Zeitung” z 13 II 1970.

NRF jest budżet wojskowy i związany z tym cały wachlarz problemów, dotyczących w szczególności struktury wydatków zbrojeniowych, roli rynku wewnętrznego i zagranicznego w lokowaniu zamówień zbrojeniowych.

Budżet wojskowy NRF i przewidywane na jego podstawie wydatki zbrojeniowe są częścią tzw. średnioterminowego planu finansowego opracowanego przez rząd federalny. Obecnie znany jest plan tego rodzaju obowiązujący do 1973 r. Miejsce, jakie w nim zajmują wydatki zbrojeniowe określa *Biała księga*, opracowana i opublikowana przez nowe kierownictwo *Bundeswehry* w końcu I kwartału 1970 r. Dla poszczególnych lat przewiduje się w niej następujące sumy na cele zbrojeniowe: r. 1970 — 20 350,0 mln DM, 1971 — 21 059,1 mln DM, 1972 — 21 818,4 mln DM, 1973 — 22 138,3 mln DM²⁵.

Z przytoczonych danych wynika, że najbliższe kilka lat nie będzie okresem intensywnego wzrostu globalnych wydatków zbrojeniowych NRF. Tempo tego wzrostu wyniesie około 3% rocznie, w związku z czym nie należy także przewidywać zwiększenia udziału wydatków zbrojeniowych w dochodzie narodowym NRF. Tendencja tego rodzaju uwarunkowana jest stabilizacją ilościowego poziomu sił zbrojnych, których rozbudowy na najbliższe lata nie przewidują oficjalnie formułowane zamierzenia kierownictwa *Bundeswehry*.

Nie oznacza to, że nie przewiduje się kroków, które przynieść winny — w ramach dysponowanych i rosnących środków finansowych — wzrost nowoczesności i siły uderzeniowej armii zachodniemieckiej, a także zwiększenie efektywności wykorzystania zasobów ekonomicznych, przeznaczanych na cele militarne. Dokonano przede wszystkim krytycznej analizy bieżących i perspektywicznych przedsięwzięć w dziedzinie produkcji i zakupów uzbrojenia, wprowadzając do poprzednich ustaleń niektóre istotne zmiany²⁶. Uznano za niecelowe — w porozumieniu z rządem USA — kontynuowanie wspólnego niemiecko-amerykańskiego programu budowy czołgu 70 MBT (*Kampfpanzer 70 — MBT*), przesuwając przewidziane na ten cel środki i grupy robocze dla kontynuowania niemieckiej konstrukcji *Leopard II*. Przewiduje się obecnie, że z planowanych dla lotnictwa 800 samolotów nowej generacji MRCA zakupionych zostanie około 420 sztuk. Wyeliminowano także z programu produkcyjnego, z powodu nadmiernie rosnących kosztów, budowę tzw. fregaty 70 i poddano krytycznej ocenie program budowy śmigłowców transportowych dla wojsk lądowych. Pewne zmiany wprowadzono także do programu zakupów dział przeciwlotniczych. Odpowiednio do powyższych posunięć dokonano przegrupowania przewidzianych w planach środków finansowych (pre-

²⁵ Weissbuch 1970 zur Sicherheit der Bundesrepublik Deutschland und zur Lage der Bundeswehr, s. 190.

²⁶ Por. Weissbuch 1970 ..., op. cit.

grupowania objąć mają w skali rocznej sumę około 650 mln DM (w najbliższych latach budżetowych).

Powyższe zmiany w planach zaopatrzenia materiałowo-technicznego noszą charakter korygujący. Interesujące jednak byłoby zapoznanie się z głównymi, przewidywanymi przez nowe kierownictwo *Bundeswehry* kierunkami modernizacji sił zbrojnych NRF. Ogólnie stwierdza się, że „*Bundeswehra* potrzebuje uzbrojenia i wyposażenia, które uczynią ją zdolną do skutecznej i szybkiej reakcji, dużej ruchliwości i wspólnej akcji z sojusznikami”²⁷. W wojskach lądowych przewiduje się przedsięwzięcia, które mają przynieść wzmocnienie konwencjonalnej siły ognia, podniesienie manewrowości wojsk, ulepszenie systemów obrony na głębokich tyłach oraz wzmocnienie obrony przeciwlotniczej. Duże nadzieje w realizacji tych celów wiąże się z wprowadzeniem do wojsk lądowych czołgu nowej generacji *Leopard II*: W lotnictwie zamierza się wzmocnić przede wszystkim zdolności rozpoznawcze, zwiększyć zasięg ewentualnych działań i możliwość zwalczania głęboko położonych celów oraz wzmocnić powietrzne wsparcie wojsk lądowych. W realizacji tego ostatniego zadania — wzmocnienia wsparcia walk naziemnych w każdych warunkach atmosferycznych — podstawową rolę spełniać ma samolot *MRCA*, który począwszy od połowy lat 70-tych zastąpi stopniowo *Starfighter* *F-104 G* oraz *Fiat* *G-91*. W marynarce wojennej formułuje się postulat stopniowego zastępowania starych okrętów wojennych nowymi.

Powyższy, ogólnie zarysowany, program pochłoniąć ma w latach 1970 - 1974 kwotę 26,9 mld DM. Rozłożenie tej sumy na poszczególne lata przedstawia tabela 2.

Najbardziej istotną cechą struktury wydatków zbrojeniowych NRF w pięciolecie 1970 - 1974 jest dynamiczny wzrost wydatków na zakupy i produkcję nowego sprzętu i uzbrojenia przy prawie nie zmienionym poziomie wydatków osobowych. Te ostatnie z 6,4 mld DM w r. 1970 wzrosną do 6,5 mld w r. 1974, podczas gdy na cele zaopatrzenia materiałowo-technicznego przeznaczona się w r. 1974 sumę o 31% wyższą niż w wyjściowym roku planu pięcioletniego. W ten sposób tendencja, która przez poprzednie kierownictwo resortu wojskowego została jedynie zarysowana (uznało ono za nienormalne na obecnym etapie szybsze tempo wzrostu wydatków osobowych niż wydatków na zakupy sprzętu) — utrzymana zostanie w całym obecnym pięcioleciu. Generalnie można więc uznać, że wydatki zbrojeniowe NRF w latach 1970 - 1974 stać będą pod znakiem procesów modernizacyjnych i wzmoczonych w związku z tym zamówień uzbrojenia.

Od szeregu lat podstawową rolę w realizacji tych zamówień spełnia w NRF przemysł rodzimy. Według szacunków zachodnoniemieckich, około 70% zamówień zbrojeniowych lokowanych jest w NRF. W porównaniu

²⁷ Tamże.

z pierwszą fazą rozbudowy armii, proporcje zostały więc odwrócone. Równocześnie w NRF akcentuje się, że ze względów politycznych, gospodarczych i finansowych, rząd nie będzie zmierzał w dziedzinie zbrojeń do osiągnięcia samodzielności. Kompleksowe systemy uzbrojenia mają być

TABELA 2

Plan wydatków na uzbrojenia i sprzęt
w latach 1970 - 1974 (mln DM)

Grupa wydatków	1970	1971	1972	1973	1974	1970 - 1974
Projekty w trakcie planowania	211,2	565,7	430,5	1 407,3	2 645,1	5 259,8
Projekty zatwierdzone i bieżące	2 309,9	2 223,9	2 494,4	1 765,9	1 096,6	9 890,7
Przebrojenia	447,7	529,7	605,3	572,5	618,0	2 773,2
Amunicja	546,3	475,6	599,0	642,4	754,4	3 017,7
Sprzęt łączności	580,7	543,9	602,4	602,9	613,2	2 943,1
Inne materiały	651,9	588,0	577,2	625,5	596,9	3 039,5
Razem	4 747,7	4 926,8	5 308,8	5 616,5	6 324,2	26 924,0

rozwijane i produkowane w kooperacji z państwami sojusznymi. Zamierzeniem polityki gospodarczo-zbrojeniowej jest takie kształtowanie zamówień dla przemysłu, które nie dopuszczaloby do powstawania nadmiernie rozbudowanych mocy wytwórczych, nie wykorzystanych w okresach spadku popytu.

Interesującym momentem w działalności nowego kierownictwa wojskowego NRF jest tworzenie przesłanek do bardziej długofalowego rozwiązania węzłowych problemów gospodarki zbrojeniowej²⁸.

Celowi temu służy przede wszystkim krytyka systemu podejmowania podstawowych decyzji militarno-gospodarczych w okresach poprzednich. Wskazuje się więc, że nie wystarczająco jasno sprecyzowana była w tej mierze rola tych ogniw systemu militarnego, które określały potrzeby materiałowo-techniczne. Błędne tendencje rozwojowe były zbyt późno poznawane lub za późno korygowane, nie zapewniano też możliwości wyraźnego ustalenia odpowiedzialności za nie. Zmierza się więc do usunięcia tych braków i, jak stwierdza cytowany dokument, „(...) stworzenia dla sił zbrojnych sytuacji do bardziej skutecznego niż dotychczas układania swych programów z punktu widzenia przyszłości”²⁹.

Temu celowi służyć mają przede wszystkim istotne zmiany organi-

²⁸ *Rahmenerlass zur Neuordnung des Rüstungsbereichs. Erlass des Bundesministerium der Verteidigung.* „Bulletin des Presse — und Informationsamtes der Bundesregierung” z 9 II 1971.

²⁹ Tamże.

zacyjne w czołowych organach polityki gospodarczo-zbrojeniowej NRF. A oto najważniejsze elementy tych zmian³⁰:

— połączenie dwóch dotychczasowych departamentów ministerstwa obrony: techniki wojskowej i gospodarki obronnej w jednolity departament zbrojeniowy. Jego zadanie polegać ma głównie na planowaniu zaopatrzenia materiałowo-technicznego, kierowaniu tym działem gospodarki *Bundeswehry* oraz sprawowaniu niezbędnych funkcji kontrolnych;

— reorganizacja Federalnego Urzędu do Spraw Techniki Wojskowej i Zakupów. Przejmuje on szereg funkcji, które dotychczas znajdowały się w gestii ministerstwa obrony, a poprzez utworzenie wydziału opracowania projektów akceptuje się planistyczne i koncepcyjne zadania tego urzędu. Dotychczas pełnił on głównie funkcje pośrednika w przekazywaniu zamówień instytucji wojskowych do gospodarki;

— sformułowanie nowych zasad postępowania w dziedzinie prowadzenia prac rozwojowych oraz zakupów sprzętu wojskowego. Regulować one mają proces powstawania systemów uzbrojenia — od momentu planowania do wprowadzenia tego systemu do oddziałów *Bundeswehry*. Zakłada się, że nowy tryb postępowania zmniejszy rozmiary ryzyka, związanego z wprowadzeniem nowych systemów uzbrojenia oraz zwiększy współodpowiedzialność poszczególnych rodzajów sił zbrojnych jako ogniw formułujących potrzeby w tej dziedzinie;

— dążenie do stworzenia takiego systemu kierowania, w którym zachodziłaby ścisła więź o charakterze roboczym między poszczególnymi ogniwami sił zbrojnych a sferą gospodarki zbrojeniowej. Zadanie to winno rozwiązać tworzenie odpowiednich grup roboczych, którymi kierować mają wojskowi odpowiedzialni za rozwój danego systemu zbrojenia w sztabach poszczególnych rodzajów sił zbrojnych.

Od czasu włączenia Niemieckiej Republiki Federalnej do NATO czynniki militarne stały się istotnym elementem polityki gospodarczej państwa. Polityka ta zmierzała do stopniowej rozbudowy własnej, zbrojeniowej bazy wytwórczej i oparcia systemu zaopatrzenia sił zbrojnych głównie — aczkolwiek nie wyłącznie — na dostawach wewnętrznych. Tego rodzaju baza wytwórcza została w NRF ukształtowana i ulega rozwojowi oraz doskonaleniu także obecnie. Powiązania zbrojeniowych ogniw gospodarki z aparatem władzy wojskowej doprowadziły do wypracowania kompleksu wojskowo-przemysłowego.

Niezwykle istotnym zagadnieniem, wymagającym w związku z tym dalszych pogłębionych studiów i dyskusji, jest określenie wpływu militaryzacji NRF na rozwój gospodarczy tego kraju, a w szczególności na koniunkturę oraz długofalowe procesy wzrostu. Jak podkreślaliśmy wyżej, mimo iż nie względy polityki koniunkturalnej (odgrywające np. w USA poważną rolę w utrzymywaniu wysokiego poziomu zbrojeń) są

³⁰ *Sicherheitspolitik der Bundesregierung*. „Bulletin...”, z 22 III 1971.

istotnym motywem procesów militaryzacji w gospodarce zachodnioniemieckiej, procesy te są jednym z czynników, określających kształt koniunktury i tendencje wzrostu gospodarczego NRF. Pochłaniając poważną (25 - 30%) część wydatków państwa, procesy militaryzacji stały się istotnym narzędziem kreowania przez państwo popytu i weszły do arsenału metod interwencjonizmu państwowego.

Stwierdzając wpływ procesów militaryzacji w NRF na przebieg koniunktury i wzrost gospodarczy należy dokonać próby określenia tego, w jakim kierunku się on urzeczywistnia, a więc czy militaryzacja w konkretnych warunkach gospodarki zachodnioniemieckiej jest czynnikiem stymulującym czy osłabiającym procesy koniunkturalne i wzrostowe.

W powyższej sprawie istnieją — jak wiadomo — pewne ogólne tezy marksistowskiej ekonomii politycznej. Wpływ militaryzacji na gospodarkę zależy przede wszystkim od rozmiarów środków, jakie państwo przeznacza na cele zbrojeniowe w danych, określonych warunkach ekonomicznych. Niewielkie stosunkowo wydatki zbrojeniowe — poniesione przez kraj ekonomicznie nie rozwinięty, o niskim poziomie dochodu narodowego na mieszkańca — mogą wywołać poważne, negatywne dla życia gospodarczego konsekwencje. To samo obciążenie gospodarki zbrojeniami (mierzone udziałem wydatków zbrojeniowych w dochodzie narodowym) ale w kraju o wysokim stopniu rozwoju gospodarczego, o względnym wysokim poziomie dochodu narodowego — nie wywoła poważniejszych reperkusji w gospodarce.

W krajach kapitalistycznych wysoko rozwiniętych oddziaływanie procesów militaryzacji na gospodarkę zależy w znacznej mierze od tego, w jakiej fazie cyklu koniunkturalnego podejmowany jest dany program militaryzacji. W fazach niskich (kryzys, depresja, początkowa faza ożywienia), w czasie których w gospodarce narodowej istnieją poważne zasoby nie wykorzystanych czynników produkcji (aparatu wytwórczego, siły roboczej) militaryzacja może stać się czynnikiem przyspieszającym wyjście gospodarki narodowej z sytuacji kryzysowej. Odwrotnie — podejmowana w okresie zwyżkowania koniunktury, w sytuacji wysokiego stopnia wykorzystania aparatu wytwórczego — wzmaga w gospodarce tendencje inflacyjne, odciąga środki produkcji i siłę roboczą od zastosowań o charakterze pokojowym, hamuje wzrost gospodarczy.

Odpowiedź na pytanie — jak wpływa militaryzacja na gospodarkę narodową — musi więc uwzględniać szereg czynników i nie może być jednoznaczna dla wszystkich warunków i faz kapitalistycznego cyklu koniunkturalnego.

Jeśli spojrzeć na procesy militaryzacji gospodarki zachodnioniemieckiej z perspektywy historycznej, stwierdzić należy, że zapoczątkowane one zostały w warunkach wysokiego stopnia wykorzystania czynników wytwórczych, typowego dla faz wysokiej koniunktury. Oznaczało to wmontowanie do gospodarki zachodnioniemieckiej czynnika, który na

procesy koniunkturalne w skali całej gospodarki narodowej, a także na procesy wzrostu oddziaływał negatywnie. Jeśli nie zaznaczyło się to zbyt wyraźnie był to wynik stosunkowo małego obciążenia gospodarki zbrojeniami — mimo dość dużego początkowo tempa ich wzrostu. W r. 1966 w gospodarce NRF wystąpiły objawy recesji; program zbrojeniowy, podyktowany względami polityczno-militarnymi, był jednak kontynuowany. W tych warunkach zbrojenia były jednym z czynników, który przyspieszał wyjście z recesji.

Zapobieżenie sytuacji kryzysowej i zapoczątkowanie nowego cyklu koniunkturalnego stworzyło ponownie sytuację, w której coraz silniej ujawniły się negatywne dla funkcjonowania gospodarki zachodnioniemieckiej skutki realizowanego programu militaryzacji. Nie wysuwamy w tym miejscu tezy, że militaryzacja — przy obcym jej poziomie pochłaniająca około 5% dochodu narodowego NRF — może hamować ekspansję ekonomiczną. Nie można jednocześnie nie dostrzegać, że stwarza ona dla gospodarki zachodnioniemieckiej szereg problemów i w wielu jej dziedzinach zaostrza trudności. A oto najważniejsze, naszym zdaniem, problemy:

1) Problemy siły roboczej. Znana jest opinia, że jest to „wąskie gardło” gospodarki NRF, a procesy militaryzacji zwiększają trudności przezwyciężenia tej sytuacji. Szacuje się, że zachodnioniemieckie siły zbrojne — łącznie z personelem cywilnym i pomocniczym angażują około 1 mln ludzi. Jest to poważna pozycja w bilansie siły roboczej NRF.

2) Presja inflacyjna. Wydatki zbrojeniowe należą do klasycznych czynników wzmagających w gospodarce narodowej tendencje inflacyjne. Występują one także w Republice Federalnej, a utrzymywanie i zwiększanie wydatków zbrojeniowych jest istotnym źródłem ich stymulowania. Trudno spośród szeregu czynników, powodujących występowanie tendencji inflacyjnych, wydzielić w sposób wymierzalny wpływ wydatków zbrojeniowych — ich działanie w tym kierunku nie ulega jednak wątpliwości.

3) Problem bilansu płatniczego. Spośród wysoko rozwiniętych krajów kapitalistycznych NRF posiada najbardziej ustabilizowany bilans płatniczy. Nie można jednak nie zauważyć, że znaczna część wydatków zbrojeniowych jest instytucjonalnie wmontowanym czynnikiem służącym osłabianiu bilansu płatniczego. W tym kierunku działają mianowicie zakupy uzbrojenia za granicą (przede wszystkim w USA i W. Brytanii), do których NRF zobowiązała się w ramach tzw. *Devisenausgleich* — rekompensaty z tytułu napływu zagranicznych środków płatniczych związanych ze stacjonowaniem wojsk obcych na terenie Niemiec zachodnich. Targi z sojusznikami w związku z kolejnymi umowami w sprawie *Devisenausgleich* świadczą o tym, że zakupy zagraniczne uzbrojenia stwarzają gospodarce NRF pewne problemy.

4) Narastanie dysproporcji odcinkowych w gospodarce. Proces militaryzacji spowodował, że pewne gałęzie przemysłu NRF opierają swą egzystencję na zamówieniach militarnych. Dotyczy to przede wszystkim

przemysłu lotniczego, a w poważnej mierze przemysłu samochodowego i niektórych dziedzin przemysłu metalowo-przetwórczego. Stwarza to w tych gałęziach dość chwiejną podstawę koniunktury, uzależnioną od bieżących zamówień zbrojeniowych, które ulegać mogą zmianom i wahanom, co w sposób pośredni wzmaga elementy niepewności także w innych gałęziach przemysłu.

Jak wskazywaliśmy już poprzednio, poziom wydatków zbrojeniowych w gospodarce NRF był w zasadzie niezależny od bieżących wahań koniunktury. W tej mierze wydatki te były w okresach osłabienia koniunktury (najbardziej uwidoczniło się to w okresie recesji 1966 - 1967) czynnikiem ułatwiającym osiągnięcie stanu równowagi. Były one jednak — razem z innymi narzędziami oddziaływania na gospodarkę — czynnikiem zbyt słabym, by nie dopuścić do powstania recesji. Sytuacja ta spowodowała nasilenie się w polityce gospodarczej NRF tendencji interwencjonizmu. Wśród jego narzędzi określoną rolę spełniają także czynniki militarne.